

הַגָּלִיל - עֵלּוֹן הַמוֹעֵצָה לְשִׁמּוּר מְבִנִּים וְאַתְרִים - צִפּוֹן

יוצא לאור על ידי ועדות גליל עליון, תחתון ואזור העפקים
גיליון מספר 18, אלול תשס"ז, ספטמבר 2007

עם הגיליון

הבנויה. לב מנדלבלט, המהנדס היוצא של המועצה לשימור, מספר בראיון עמו – בעמוד 3 של גיליון זה – על חוויותיו מעבודתו במועצה. הוא מצביע על חולשת היחס לשימור בארץ, וקשה שלא להתרשם כי דלותו של השיח הציבורי בנושא משפיעה ומושפעת מכלי הביטוי המילוליים העומדים לרשותנו. כמי שמודאגים מאד ממצב זה קבעו חברי מערכת "הגלילה" כאחת משימותיהם את הרחבת "שפת השימור", ומאמריהם של אוריאל רוזנבאום, זוהר תחאוחא, דותן גורן ורן אהרנסון הם דוגמה להרחבה כזו. כתמיד אנו פונים אליכם, הקוראים, להמשיך ולשלוח אלינו כתבות בתחומים המגוונים המעסיקים אתכם, ולקחת אתנו חלק פעיל בשיפור השימור בארץ.

בשם חברי המערכת אני מאחלת לקוראינו שנה טובה, גשומה ומוריקה, ולאוהבי החצבים – שפע של תפרחות לבנות לאורך הדרכים.

מירב גרץ רונן

השהות בבית העתיק שבו נולדה מרגלית, תאורת התיאטרון ואווירת הכפר – כל אלה יוצרים זמן של פנטזיה, שבו נפגשים עבר והווה. אנו משלבים בחלום חפצים שונים: בובה נשכחת, ההופכת עם הזמן למרגלית הילדה, אבנים מבית הקברות בנהריה, שם קבורים הוריה ואחיה, והציצית של אביה. החפצים הופכים לשער אל עולם תודעתי אחר, ואנו מלווים את השימוש בהם בקטעי שירה ובטקסטים מתוך עולמה. שפת התיאטרון שלנו נעה בין המתוכנן לאימפרוביזציה, עם מעברים חדים. זה שבע שנים שאנו מעלים את המופע כפעמיים בשבוע, והשפעתו על הקהל עדיין חזקה כבימים הראשונים.

"זמה הלאה?" שואלים המבקרים, "מרגלית כבר לא צעירה". למרות זאת אנו שוקדים כרגע על גיוס תקציב להעלאת מיצג אור-קולי ייחודי, שיפתח צוהר לחיים היהודיים בגליל – אלה שהתקיימו בשפרעם, כפר יסיף, מעיליה, תרשיחא, בפסוטה ובעוד כפרים שבהם היה רצף של יישוב יהודי במשך כאלפיים שנה. אנו נעזרים מאד במחקרו של הנשיא וההיסטוריון יצחק בן צבי, שחקר את הנושא לעומק בשנות השלושים של המאה הקודמת. אז מה בעצם ברצוננו ליצור? אנו רוצים להפגיש את המבקרים בפקיעין עם היסטוריה חיה, בסמטאות ובין רגבי העפר שעובדו תושבי המקום אלפי שנים. את הגחלת היהודית בפקיעין, שמרגלית שומרת, אסור לנו לאבד, וחובה על כולנו למסרה לדורות הבאים. לשמחתנו מעורר המיזם שלנו התעניינות, ועד כה ביקרו אותנו נציגים של

משרד התיירות, החמ"ת והסוכנות. עם זאת – עיקר העזרה והתמיכה שלה אנו מקווים צפויה להיות שלכם, הקוראים, ואני מזמין את כולכם לבוא לפקיעין ולהתוודע לחלומונו הקורם עור וגידים.

אוריאל רוזנבאום הוא שחקן ויוצר, בוגר המכון לדרמה תרפיה במכללה האקדמית תל-חי ומסיים את לימודיו לתואר ראשון בחינוך במכללה.

לפני זמן לא רב נקלעתי לדיון אקדמי נוקב במהותה של המילה "צומת", שסברתי בטעות כי היא ממין נקבה. לאחר שהושמתי ללעג ולקלס על ידי אחד מטובי המומחים ללשון בארץ, חשתי לאתר האינטרנט של האקדמיה ללשון עברית לברר את הדברים, ומצאתי אתר עשיר ומרתק. בין השאר גיליתי בו התייחסות מפורטת לצד המילולי של "שימור מורשת", והפנורמה הלשונית הזו מעוררת מחשבות חדשות על הנושא.

השפה היא כידוע כלי מרכזי לשימור מורשת: השימוש שאנו עושים במילים מסוימות, הימנעותנו משימוש באחרות והצורך שלנו ליצור מילים חדשות – כל אלה מבטאים את יחסנו לעצמים ולערכים שמאחורי המילים, ונותנים מסגרת רעיונית לתחושותינו כלפיהם. המחשה לכך אפשר לקבל כשמעיינים במילון בריטי למונחי שימור. מספרם של המילים והניבים האנגליים בתחום זה הוא עצום, במיוחד בהשוואה למספר המועט שלהם בעברית, ואין ספק שהוא משקף את העיסוק הנרחב ומעורר הקנאה של האנגלים במורשתם

המורשת היהודית בפקיעין אוריאל רוזנבאום

עוד בהיותי בחור ישיבה במעלות טיילתי באחד הימים בפקיעין העתיקה. כמו כולם שמעתי גם אני על שתי היהודיות, בנות למשפחה מימי בית שני, הגרות עדיין ביישוב. בחוסר אמון דפקתי על דלת ביתן של מרגלית זינאתי ואמה, סעדה, החיות ליד בית הכנסת העתיק, המעיין ומערת רבי שמעון בר יוחאי, בין דרוזים, מוסלמים ונוצרים – ונפעמתי מההיכרות עמן. בן רגע עברתי ב"מסע בזמן" אל תקופת התנאים, ושבתי להיות לומד הגמרא המנסה להתחקות אחר דמויות הארץ מלפני אלפיים שנה. מרגלית ואמה נראו לי כבנות הזמן ההוא, עם תווי פניהן שהם לא אירופיים ולא ערביים ועם מנהגי החיים העתיקים שהן משמרות.

מאז אותו מפגש לא עזבתי את פקיעין. עזרתי למרגלית בעבודתה בשדות, שאותם היא מטפחת כאילו היו ילדיה, התפללתי בבית הכנסת העתיק, ישבתי בצל עץ התות וטיילתי בסמטאות. נשאבתי אל עולמה הקסום של משפחה שמעולם לא עזבה את הארץ, וחשתי צורך עז לעבד את החוויה שלי ולהביאה בפני אנשים נוספים.

הבטתי בחייה של מרגלית – אשה של כאן ועכשיו, נצר אחרון לשושלת בת אלפיים, דמות מפורסמת אך גם בודדה, קצת זקנה והרבה ילדה – ויום אחד הצעתי לה להציג איתה בביתה מופע תיאטרון על חייה. "שחקנית? אני? מה פתאום!" – אמרה בתחילה, אבל אחר כך נעתרה. מאז – במשך

שנתיים – שיפצנו ביחד את הבית שבו נולדה. הוצאנו ממנו שישים שנה של סיפורים וארגנו אותם כמופע תיאטרון שבו שנינו פוגשים את הבאים לבקרה. גיליתי שמרגלית לא נפרדת בקלות מהעבר: היא זוכרת כל כססוך או מאבק שניהלה – בין אם היה זה לפני שנים ובין אם היום – ומשלבת אותם בחלום המומחז שאנו מציגים.

צילום: אוריאל רוזנבאום

ב-2.7.2007 ביקרו נציגי רכבת ישראל בתחנות אלרואי, כפר יהושע וכלא שאטה, והוצגו תוכניות חינוכיות משותפות. במהלך יולי התחלנו בארגון הפרויקט המשותף לנו ולרשות הטבע והגנים - "יום הידיד" לזכרו של אורד וינגייט, שיתקיים ב-1.10.2007.

ב-15.7.2007 נפגשנו עם אנשי התקשורת האזורית "ידיעות העמק" ו"רדיו קול רגע".

ב-18.7.2007 הוגש למועצה האזורית בקעת בית שאן סקר מנחמיה, שהופק על ידי המועצה לשימור.

בסוף יולי הסתיים פרויקט הצבת שלטי שימור במתחם שנלך בנצרת.

בראשית אוגוסט הוקמה ועדת היגוי בראשות ראש עיריית עפולה, לקידום הטיפול במתחם השימור בכפר ילדים.

ב-8.8.2007 התקיים סיור פרידה צפוני מהמהנדס היוצא של המועצה לשימור, לב מנדלבלט. לב סיים 17 שנים

של עבודה מסורה במועצה, והעובדים נפרדו ממנו בסיוור מרגש באתרים הרבים שבהם הותיר את חותמו. בגיליון זה תוכלו לקרוא ראיון שקיימנו עם לב לרגל יציאתו לגמלאות.

ב-15-16.8.2007 נערך פסטיבל מורשת צ'רקסית בכפר קמא, בשיתוף המועצה לשימור. מורשת העדה הוצגה באמצעות להקות מהארץ ומחו"ל וספורים בגרעין הכפר המשוחזר. על כפר קמא ראו גם כתבתו של זוהר תחאוחא בגיליון זה.

באתר משטרת נהלל הסתיימה הקמתה של סוכת אירוח. נחנך אותו בישיבה הקרובה של ועדת השימור גליל תחתון והעמקים, בערב ראש השנה. לקראת השנה החדשה אני מקווה שנזכה לשיתוף פעולה מכל הגורמים המטפלים בשימור בצפון, וביחד נמשיך את עבודתנו החשובה להנצחת העבר.

סיור הפרידה מלב מנדלבלט

בית א' של בית הספר החקלאי לצעירות על שם חנה מייזל-שוחט, שהוקם ב-1923 בנהלל והועבר לארגון ויצ"ו-קנדה ב-1926, כבר לא קיים בעצם. המבנה עומד אמנם על תילו, אך המקוריות שלו וייחודיותו נעלמו, ולמעשה נזרקו לאשפה. הוסרו ממנו הרעפים, הדלתות, החלונות והמשקופים, המדרגות והריצוף הפנימי, שהפכו לפסולת בניין ופוננו מהמקום. נותרה רק מעטפת המבנה, שגם היא "הפכה את עורה" וקיבלה גוון מודרני עכשווי. בראשית 2007 התקיימה ישיבה בראשות טובה בן-דב, יו"ר הנהלת ויצ"ו עולמית, ובה הוחלט שתוכניות השיפוצים של שימור הבניין תותאם לקריטריונים של שימור ותותנה בהסכמת המועצה לשימור. בסיום הישיבה קיימנו סיור עם מהנדסת הוועדה לתכנון ולבנייה זרעאלים, ד"ר

מיכל סופר, בהשתתפות שני נאמני השימור המשתתפים בוועדת התכנון - המעצבת אסנת תמיר-כץ והאדריכל אהרון בן-אפרים, בסיוור הובהר אלו אלמנטים של הבניין חובה לשמר, אך לצערי לא קיים דבר ממה שסוכם בו: תוכניות השיפוץ לא הוצגו בפנינו, לא קיבלנו התראה על תחילת השיפוצים ונתקלנו בהתנערות מוחלטת של נציגי ויצ"ו מכל המהלך. גם מהנדסת המועצה לא עמדה על קיום ההסכמות, ולכן הגיע המבנה למצבו העגום הנוכחי. כיום לא ניתן אפילו לשלט את הבניין כמיועד לשימור, בשל טשטוש כל פרטיו האותנטיים מלפני השיפוץ.

ברצוני לציין כמה פעילויות חשובות מתחום השימור שהתרחשו במרחב הצפון ביולי ואוגוסט:

בראשית יולי התפרסמה בעיתון "ארץ וטבע" כתבה מקיפה בנושא העבירות החמורות על חוק השימור המתבצעות בצפת. יש לקוות כי היא תגביר את המודעות לנושא ותתרום לשיפור המצב.

היזומה להקמת שכונה יהודית חדשה סביב קבר הרמב"ם בטבריה דותן גורן

רצתה להעביר לידיה. כתוצאה מכך נסוגה הקרן מתמיכתה ביוזמה, אך למרות זאת נסתיימה בקיץ 1927 בניית מצבת כבוד סביב הקבר, בתרומת נשיא הקהילה היהודית במדריד וחבריו.

בשנת 1934 חידש טולידאנו את מאמציו להרחבת השכונה. הוא פנה לאוסישקין, נשיא הקק"ל, בבקשה לרכוש מגרש סמוך לקבר הרמב"ם, וציין כי בשכונה מתגוררות כבר יותר מארבעים משפחות. לאחר בדיקה דחתה הקק"ל גם הפעם את ביצוע הרכישה.

ב-1935 נערכו ברחבי העולם חגיגות וכינוסים מדעיים לציון 800 שנה להולדתו של הרמב"ם (1135-1204). בארץ הוקמה "ועדה לחגיגות הרמב"ם", ולכבוד המאורע תוקנה וסויידה מצבתו וסביבתה רוצפה. באוניברסיטה העברית נערך טקס מרשים, ובעיתונות פורסמו קריאות להמוני בית ישראל להשתתף בחגיגה המרכזית שהתקיימה בטבריה בפסח. עיריית טבריה הקצתה לאירוע תקציב מיוחד: העיר קושטה בדגלים ובשערי כבוד מוארים, ובכנרת נבנה

מגדלור ססירות הפליגו אליו לצלילי תזמורת. על רכסי ההרים הודלקו לפידים שנראו למרחוק. בעיר נערך כינוס מדעי לזכר הרמב"ם, ואלפי מבקרים מהארץ ומחו"ל צעדו משכונת קרית שמואל אל חלקת הרמב"ם בשכונת מיימוניה, שם נחנך מבנה הקבר במעמד ראשי הממסד הציוני ורבים מערביי טבריה.

לאחר קום המדינה הועברה חלקת הרמב"ם לרשות משרד הדתות ובמקום הוכשרה פינה נאה למבקרים. ברבות השנים הופנו משאבים רבים לפיתוח טבריה עילית והעיר התחתית נשכחה והוזנחה. בעקבות זאת התבלו השכונות הראשונות מיימוניה, מוארים ואחוה, תושביהן הוותיקים עזבו ותשתיתן נפגעה מבנייה לא מתוכננת. בשלהי שנות השישים של המאה הקודמת גובשה לאזור תכנית פיתוח במסגרת הפרויקט לשיקום שכונות, ששמה דגש על שימור מבנים ייחודיים תוך הקפדה על סגנון הבנייה הטברייני. ואולם למרבה הצער לא יצאה התכנית אל הפועל במלואה עד לימינו אלה.

דותן גורן הוא דוקטורנט במחלקה לגיאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן.

ברצוני להוסיף לכתבתה של דפנה ברלב חזון על שיקום מתחם מיימוניה בטבריה ("הגלילה" מספר 17) כמה פרטים היסטוריים המבהירים את חשיבותו של המקום.

מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה צמחה אוכלוסיית טבריה ותושביה ביקשו לפרוץ את גבולות העיר העתיקה ו"לצאת מן החומות". בראשית המאה העשרים החלו בני "היישוב הישן" בעיר בניסיונות להקים שכונות יהודיות מודרניות מחוץ לחומה, אך נתקלו בקשיים רבים, בהם החוק העות'מאני שאסר על בנייה מחוץ לחומת העיר העתיקה. ב-1911 בוטל החוק וערבים ויהודים החלו לרכוש חלקות אדמה מסביב לחומת העיר.

בשנת 1913 ייסדו בני העדה הספרדית בטבריה את "הוועד המיימוני", שהרוח החיה בו היה הרב יעקב משה טולידאנו. מטרתו הייתה גאולת הקרקעות מסביב לקבר הרמב"ם (שהיה בבעלות העדה)

והקמת שכונה יהודית בשם "מיימוניה", לזכרו. השיקולים לבחירת האתר היו מעשיים וערכיים כאחד, וכללו את הרצון להישאר בקרבת העיר העתיקה; את ההכרה בחשיבות פרשת הדרכים המובילה אל הקבר וסמיכותה לדרך המלך טבריה-נצרת-חיפה; את התשתית הקרקעית לבניין וגינות במקום וזמינות מקורות המים, וכמובן את קדושת המקום ומשמעותו הסמלית.

לאחר מו"מ עם בעלי הקרקעות הערבים סומן שטח בן עשרה דונם להקמת שכונה ל-25 משפחות, בבתים בני שני חדרים, מטבח, אכסדרה וגינה קטנה. עיכובים בהשגת מימון לעיסקה הביאו חלק מהמשתכנים לרכוש מכספם חלקה של שבעה דונמים ב-1914, אך פרוץ מלחמת העולם באותה שנה גרם להקפאת היזומה.

לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים חידש טולידאנו את מאמציו לרכישת האדמות מסביב לקבר הרמב"ם, ופעל להשגת הלוואה לבניית השכונה. בשנת 1922 פנה לקק"ל, אולם נכנס לעימות אתה בנוגע לבעלות על חלקת הקבר, שהקק"ל

שאלו אלב אנצ'אלט, המהנדס היוצא של המועצה לשימור

מה הוא הרקע האישי והמקצועי שלך?

נולדתי באוקראינה. בימי הטרור הבולשביקי בברה"מ (בשנים 1936-1939), נרצח אבי ז"ל בפקודת סטאלין על לא עוול בכפו, ובמלחמת העולם הייתה שנתיים עם אמי ז"ל בשטח הכיבוש הגרמני באוקראינה, שם הצלחנו להינצל מהשמדה. הטרגדיה של האשמתו של אבי ורציחתו הייתה קושי אישי עמוק לאורך כל חיי, והעובדה שהייתי בנו הקשתה עלי מאוד לרכוש השכלה גבוהה ולפתח קריירה. אני גאה בכך שהיו לי מספיק אמביציה וכוחות נפש לעמוד בפני הקשיים, לרכוש מקצוע ולבסס את עצמי.

אני מהנדס בניין בעל תואר שני בבנייה אזרחית ותעשייתית. את דיפלומת המהנדס קיבלתי בשנת 1962 מאוניברסיטה לבנייה בקייב. לפני הלימודים, בשנים 1949-1957, הייתי קצין קבע בצבא אדום. משנת 1968 ועד 1988 עבדתי כמהנדס שימור בחברה הממלכתית "אוקרסטברציה" בקייב, שם רכשתי ניסיון רב בתכנון וביצוע של עבודות שימור.

מה היו התחומים העיקריים שבהם עסקת כמהנדס שימור בברית המועצות?

טיפולת הרבה בשימור כנסיות, ארמונות, מבני מגורים, מבצרים ומגדלי פעמונים. בין השאר שימרתי מבצר גנואזי מהמאה השלוש-עשרה בעיר סודאק שבקרים, שחזרתי את המבנה של מוזיאון "הגנת סבסטופול" שבעיר סבסטופול בקרים, שחזרתי את "שער הזהב" מהמאה האחת-עשרה בקייב ושימרתי את התיאטרון העירוני בעיר צ'רנוביץ ואת מבנה האופרה באודסה. בנוסף

לאלה שימרתי ושחזרתי מאות מבנים נוספים.

מה היו התחומים המרכזיים בעבודתך במועצה לשימור?

הצטרפתי למועצה זמן לא רב אחרי עלייתי לארץ, בראשית 1990, וסיימתי לעבוד בה בסוף חודש יוני האחרון, לאחר כשבע-עשרה שנים. תפקידי הרשמי היה "יועץ הנדסי בתחום שימור מבנים היסטוריים",

ובין תפקידי היו בדיקת מבנים היסטוריים והכנת חוות דעת על מצבם; הכנת תכניות שימור; מתן ייעוץ מקצועי למהנדסים ואדריכלים; בדיקה ואישור של תכניות שימור ופיקוח על העבודות באתרים השונים. כל אלה הן חוליות בשרשרת אחת ששמה "שימור מבנים היסטוריים", ואי אפשר לוותר על אף אחת מהן: כולן הכרחיות להבטחת רצף הפעולות, כולן חיוניות לתהליך וכולן שותפות להצלחתו באופן שווה.

באלו אתגרים וקשיים מיוחדים נתקלת?

בארץ יש לא מעט אדריכלים ומהנדסים שלמדו שימור בחו"ל, אך לא צברו ניסיון מעשי. שיתוף הפעולה איתם היה בתחילה אתגר מקצועי גדול,

אך היום אפשר לומר שהמצב השתפר ויש בשטח יותר בעלי מקצוע מנוסים.

את הקשיים שעמם התמודדתי ושאתם מתמודדת המועצה הייתי מחלק לשניים: ציבוריים ואחרים. עם הקשיים הציבוריים אפשר למנות את אדישות הציבור לנושא השימור בארץ, למרות שגם בנושא זה יש שיפור רב. הקשיים הנוספים היו ועודם המחסור באמצעים, ומצבם הלא יציב של ארגוני השימור בארץ. בעיה מתמשכת היא שקידום הנושא דורש התמסרות רבה, ומקצוע השימור נשאר עדיין תחום "אקזוטי". צריך לשאוף לכך שיקבל התייחסות

שווה לזו של שאר התחומים הזוכים להכרה בארץ. האם יש, לדעתך, ייחוד לאזור הצפון לעומת

שאר אזוירי הפעילות של המועצה בארץ?

בשנת 1922 קיימה המועצה קורס שנתי להכשרת עולים מחבר העמים בתחום השימור. אני תכננתי וניהלתי את הקורס, ו-55 עולים, רובם תושבי נצרת עילית, עפולה, מגדל העמק ועוד, סיימו אותו. חלקם עובדים עד היום במועצה ומבצעים עבודות באתרי הצפון, מכפר גלעדי ועד זכרון יעקב.

באזור הצפון, שהיה יעד מרכזי של ההתיישבות היהודית החדשה בארץ, נמצאים כ-50% מהאתרים שבהם מטפלת המועצה. אפשר לומר שיש כמה בעיות האופייניות להם במיוחד, ובעיקר העובדה שרובם נבנו מאבן בזלת קשה, המשתלבת בקושי בתערובות בניין המבוססות על סיד כבוי. בעיה זו היא הסיבה לריבוי המקרים של התמוטטות מבנים והתפרקות של קירות, חומות וכו'.

מה ההבדל בין שימור אתרים בארץ לשימור בחו"ל? האם מבחינה מקצועית

אנו משתווים לרמה הנהוגה בחו"ל?

מצד איכות השימור והשיטתיות המקצועית אנו ברמה גבוהה, אבל יש לנו בעיה בביצוע סקרי שימור, בציוד ובמעבדות מקצועיות. צריך לעשות מאמץ להמשיך להכשיר בעלי מקצוע בתחום. בעוד שבחול"ל השימור הוא ענף מקצועי מכובד, בארץ עובדים עובדי השימור עשרות שנים כפועלים יומיים, ומצב זה חייב להשתנות.

איך אתה מסכם את שנותיך במועצה?

באופן כללי יש בין כל הקשיים והחסרונות שמניתי גם יתרונות. אני גאה בכך שהצלחתי לשמר בארץ מספר גדול של מבנים היסטוריים. הצלחתי לארגן יחד עם שותפי לעבודה צוות תכנון וקבוצות של שימור מעשי, והכשרנו אנשי מקצוע העוסקים היום בשימור מבנים. ברחבי הארץ יש לא מעט מבנים ששימרתי, וזו הצלחתי העיקרית כמהנדס המועצה לשימור.

לחיוזוק. כמובן ששיטות אלה אינן קיימות בתקנים הנוכחיים, וההתמודדות איתן דורשת ממהנדס הבניין ידע רחב ונכונות לקבלת החלטות לא שגרתיות ולביצוע ניסויים. לאיש שימור אסור לפחד מהחלטות כאלה, משום שהוא עוסק במבנים שנבנו לפני מאות שנים בסגנונות, שיטות וסטנדרטים אחרים לחלוטין מאלה הנהוגים בימינו. מובן שהכרחי גם ללמוד ולהכיר את החידושים העולמיים בתחום השימור, ולשלוט בהם.

להרגשתי - שימור מבנה הוא תמיד חוויה מיוחדת. אין זה משנה מה אתה משמר - ארמון או רפת - עקרונות השימור ופעולותיו זהים בשני המקרים. לב מנדלבלט

כל מבנה, לפי מצבו וסגנונו, דורש גישה ייחודית. לפני כעשר שנים, למשל, התחלנו לשחזר טחנת מים בגני חוגה שליד בית שאן. קיבלנו לידנו ערמה של אבני בזלת ושברי קירות, ובפירוק עדין של החורבות הגענו למתאר הבסיסי של המבנה וקיבלנו מידע על אופיו. לכך הוספנו נתונים שנאספו בבדיקת תחנות מים נוספות, למשל זו שבגן השלושה, וצירוף כל הנתונים הללו אפשר לנו לשחזר את הקשתות והקמרונות של התחנה בגני חוגה בנקודות הגובה והחיתוך המדויקות.

ביבנאל שחזרנו בית בוץ שמצבו היה כמעט בלתי הפיך. שם השתמשנו כחומר עבודה בחרסית רטובה, שהפלסטיות שלה סייעה לנו ביישור הקירות ובשימורם. יש לציין שבפרויקט זה השתמשנו בסרגלי עץ ובחבלים כאלמנטים מסורתיים

אנה יפה, אדריכלת הנוף של ארבע הצפון של הקק"ל
 שבתיה את פיתוח של רבים מאתרי השימור בצפון
 אלוה ברכה אלה עם קבלת את פנים קיוון אדריכלות גנים ונוף מטעם עיריית ג"א-יפו.
 על תכנון הפיתוח של פארק נשר

אחד הבתים אנדרטה צנועה שבלבה לוח שיש עם שמות הנופלים. בנוסף התחלנו לטפל – באמצעות "העמותה להנצחת המושבה משמר הירדן" – בהקמת מוזיאון שיציג את עברה של המושבה ואת גבורת מגיניה. באותם ימים הוקצב סכום כסף לשיקום והנצחת "חמישים אתרי התיישבות",

ולשמחתנו נכללה גם משמר הירדן בפרויקט, כך שיכולנו לקוות שרעיון המוזיאון יתממש. נעזרנו בד"ר עמרי בונה, מנהל מרחב צפון של הקק"ל, ובמנכ"ל המועצה לשימור, יוסי פלדמן, והקמנו ועדת היגוי לקידום הפרויקט. לצערנו נדחתה תוכניתנו להקמת המוזיאון, בטענה שמוסד כזה זקוק לתחזוקה רבה ואין מי שיעשה זאת. כך, למרות שהסכום שהוקצב להנצחת משמר הירדן טרם נוצל. לפני כשלוש שנים פונה המחנה הצבאי ששכן בלב המושבה הישנה, ואנו ביקשנו ממשרד הביטחון לאפשר לנו להקים שם אתר הנצחה. ב-22.8.2005 אישרה הממשלה הקמת

מוזיאון למשמר הירדן ושאר מושבות הגליל המזרחי, ולצידו קריית חינוך. לצערי לא נעשה בינתיים דבר לקידום הפרויקט, אך לאחרונה יש התקדמות ואנו אופטימיים יותר. אני מבקש לנצל את הבמה שמעניק לי "הגלילה" ולפנות בשם העמותה להנצחת המושבה לתושבי הגליל: הגבירו יחד איתנו את הדרישה להקמת המוזיאון! יישובי הגליל והמדינה כולה חייבים חוב גדול למשמר הירדן, ויש לנו יכולת לפרוע אותו ולהחזיר חיים למושבה ההרוסה לאחר 60 שנה. אני מקווה שלא נפספס את ההזדמנות. שמואל סגל הוא יו"ר העמותה להנצחת משמר הירדן. הכתבה נכתבה בשם חברי העמותה.

המושבה משמר הירדן הוקמה בשנת 1890 כיישוב חקלאי על ידי צעירים מבני צפת. היא הוקמה במרחק של כ-500 מטר ממערב לירדן, בנקודה החולשת על מעברות הירדן בגשר בנות יעקב (שהוקם בידי התורכים). מיקום זה העמיד אותה במלחמת העצמאות כקו הגנה קדמי בפני כל אויב שינסה לחצות את הירדן ולפרוץ למרחבי הגליל.

ב-5.6.1948 חצה כוח סורי את הנהר, תקף את המושבה וניתק את דרכי הגישה אליה. כיתה שחשה לעזרה מחולתה וייסוד המעלה הותקפה, סבלה אבידות ולא הצליחה לפרוץ ליישוב. מגיני משמר הירדן עמדו לבדם שישה ימים מול חטיבות שריון, תותחנים ואלפי חיילים, כשברשותם נשק דל בלבד. רק ביום השישי, ה-10.6.1948, הוכרע הקרב, עם פריצת הצבא הסורי ללב המושבה בערב. 14 מהמגינים נהרגו והשאר נפלו פצועים בשבי הסורי. הם שוחררו לאחר 13 חודשים, עם חתימת הסכם הפסקת האש עם סוריה. ההסכם כלל את פירוז האזור והחזרת התושבים לבתיהם, אך לצערי נענו כל פניותינו אל ממשלת ישראל בנושא בשלילה: שיקום המושבה וחזרת התושבים אליה לא אושרו, והוחלט להקים במקום קיבוץ. בינתיים גם נזרעו אדמות המושבה על ידי קיבוצים מהסביבה, ולמעשה נלקחו מאתנו. מאחר שאיבדנו הכל ונותרנו ללא משאבים כלכליים – נאלצנו להיכנע למר גורלנו. לא שבנו למושבה, וחשנו שנוצחנו בשנית על ידי ממשלת ישראל. המשכנו להיאבק כדי שהאתר הנטוש לא יישכח, והקמנו על הריסות

כיוונים בפיתוח ושימור אתר משמר הירדן הישנה אורי אמיר

ישולבו בו עם אלמנטים חיים ותוססים. לתכנון ולביצוע של אתר בסדר גודל כזה דרושה השקעה של מיליוני שקלים וכן השקעה שוטפת באחזקה, בניקיון ובטיפוח האתר. רק יזם שיקבל זיכיון מלא להקמת אתר משולב חדש יוכל להתמודד כלכלית עם האתגר. אני מציע לכנס את כל בעלי האינטרסים, גם אלה הנראים לכאורה מנוגדים, לשם התווית דרך חדשה למשמר הירדן הישנה.

אורי אמיר הוא מנהל המועצה האזורית הגליל העליון.

באתר הישן של משמר הירדן נעשתה לאורך השנים עבודת שימור חשובה ביותר. לימים השלימו הקק"ל, יחד עם קיבוץ גדות, את הקמת החניון הקיים במקום עד היום. לאחרונה פינה הצבא את בסיס המשטרה הצבאית שישב על שרידי משמר הירדן הישנה, והמקום נותר עזוב ושומם. בין הבסיס שהתפנה לבין משמר הישנה מפריד כיום הכביש הארצי המוליך אל גשר בנות יעקב ורמת הגולן, אלא שהתוואי העתידי שלו מתוכנן לעבור דרומה מהבסיס, כך ששני חלקי משמר הישנה יוכלו להתאחד חזרה כבימים עברו. במבט לעתיד, אני מציע לראות את האתר כמכלול שיש לתכננו כמקשה אחת ולכתוב לו פרוגרמה כוללת. מכאן יבואו חוסנו ויכולת הקיום שלו. לדעתי האתר צריך לכלול את הפרטים הבאים (שחלק מהם כבר קיים וצריך רק לשדרגו): אנדרטה מרכזית להנצחה * מוזיאון וגן שיוקמו בחלק מהמבנים של משטרת גדות * גן גדול, מקום לביולוגיה ולפיקניקים * דרך גישה וחניות * תשתיות שונות * אזור מסחרי תירותי שיכלול מרכז מבקרים, חנויות, אזור הסעדה, נקודת השכרת ציוד למטיילים ורעיונות נוספים. יש לזכור כי מבקרים יבואו לאתר אך ורק אם הזיכרון, ההנצחה והמורשת

שיחזור הפילבוקס ליד ברעם איצקו מאסטרו

קיבלנו מהמועצה לשימור תוכניות בנייה מקוריות של המגדל, שנבנה בזמנו על ידי סולל בונה. בעזרת חברים, ילדים ובעלי מקצוע שונים ניקינו אותו והצבנו עליו גג, שהוא החלק האופייני ביותר של מבנה מסוג זה. לידו העמדנו רכב צבא בריטי מסוג BREN GUN CARRIER, שסייר לאורך גדר

גבול הצפון באותם ימים רחוקים. לאחר מכן פיזרו עובדי הנוי אדמה סביב המגדל והרכב, ושתלו צמחים המרעננים ומייפים את האתר. כך, ביוזמה ברוכה של אנשים פרטיים, ובהתגייסות של רבים מחברי ברעם, הושלם שיקום הפילבוקס. אנו משתמשים בו לספר על ביטחון, עבודה והגנה על גבול הצפון מאז ועד היום.

איצקו מאסטרו הוא חבר קיבוץ ברעם.

בצידה הצפוני מערבי של הגבעה שעליה יושב קיבוץ ברעם יורדת דרך אל המטע הראשון של הקיבוץ. בתחילת המורד ניצב הפילבוקס – מבנה גבוה ומעוגל ששימש להגנת כביש הצפון בשנות השלושים והארבעים. שנים רבות עמד שם וציפה לגילוי סיפורו וצפונותיו, ושנים רבות עברנו אנו לידו מדי יום בלי להבחין בייחודו. בעיקר השתמשנו בו בחגי המטע, כבסיס לתליית שלטים וכתובות המציינים את סיום הקטיף.

בשנת 2006 הושלמה בנייתו של מאגר מים גדול בסמוך לדרך המובילה אל המטע, וזה הבליט עוד יותר את עוצמתו של הפילבוקס, שנראה עד אז כמבנה בטון עגול וסתמי. כמה חברים מצוות המטע החליטו לפצו, ולאחר פגישה עם נציגי המועצה לשימור – עמרי שלמון, יוני גדעוני ומאוחר יותר רן חדות, הוחל בעבודה.

בדרך לכנרת נמצא אחד המקומות המיוחדים והיפים בארץ – כפר קמא, שנוסד על ידי מהגרים צ'רקסיים מן הקווקז בסוף שנות השבעים של המאה ה-19.

הצ'רקסים, או בשמם המקורי "אדיגים", הם עם קטן ואמיץ לב שלחם במשך אלפי שנים על אדמתו, היא "צ'רקסיה" ההיסטורית.

כשמיטיילים בכפר קמא אפשר לחוש מיד בייחודיות של היישוב: הסמטאות הנקיות והציריות והבתים המיוחדים מהמאה ה-19 כאילו קמים לתחייה, ומספרים את סיפורו של העם שגורש מן הקווקז והוגלה אל המזרח התיכון. שנים רבות דובר על הקמת מוזיאון בכפר קמא, כזה שיאפשר למבקרים הצצה לעולמם המיוחד של הצ'רקסים ויציג את אורחות חייהם ואת ההווי המיוחד להם. הכוונה הייתה שהמוזיאון המתוכנן ישמש גם כמרכז מורשת, שיאגד את כל הפעילות התיירותית המתנהלת בכפר על ידי גופים עצמאיים

שונים. ואולם למרות העובדה שכולם הכירו בפוטנציאל התיירותי הגדול והלא מנוצל שיש לכפר, ולמרות שמומחים המליצו, תקציבים אושרו ומכשולים הוסרו – איש לא הרים ממש את הכפפה. הבעיה העיקרית הייתה שלא ידעו אל מי לפנות ובמי להיוועץ, ולכן נותר הרעיון בגדר חלום.

לאחרונה החלטתי, יחד עם חברי מילדות זכריה תחאוחא, לממש את חלומנו הישן ולהקים מוזיאון שיחשוף את התרבות הצ'רקסית לכל. לאחר שנים של איסוף פריטים מתרבות העדה ומהמסורת המקומית, ולאחר שהשקענו לא מעט מכספנו, הצלחנו לאתר את המבנה המושלם להכיל בתוכו את המוזיאון: בניין בזלת מהמאה ה-19, שעבר שיפוץ והתאמה לצרכי תצוגה. הוא שוכן בלב הגרעין העתיק של הכפר, דרומית-מזרחית למסגד, ומוצגים בו פריטים ישנים שמקורם בקווקז, חלקם נדירים ביותר, והסברים על חיי הצ'רקסים בארץ. התצוגה מסבירה כיצד חי חלק מהעם הצ'רקסי במזרח התיכון, וממחישה את העובדה שלמרות חיינו כאן אנו שומרים על קשר רציף עם שאר הצ'רקסים, הגולים במקומות שונים בעולם, ומשמרים את השפה וצביון החיים הייחודיים לנו. במקום מוצגים גם כלי העבודה של האיכרים ובעלי המלאכה בכפר, בצד עגלות סוסים ושוורים, מחרשות ישנות וכלים לגידול בעלי חיים. עוד מוצגים תלבושות מסורתיות, אריגים ופריטי לבוש שונים. המוזיאון נפתח לציבור הרחב בינואר השנה, ובמסגרתו מתקיימים גם סיורים מודרכים בתחומי הכפר. המבקרים מסיירים בסמטאות הציריות, מתבוננים בבתים ששומרו בעמל רב ולומדים להכיר את התרבות הצ'רקסית הייחודית, שרק מעטים בארץ מכירים.

צילום: זוהר תחאוחא

זוהר תחאוחא מכפר קמא עוסק בגרפיקה ממוחשבת ומנהל את המוזיאון הצ'רקסי. זכריה תחאוחא מכפר קמא אסף במשך שנים את רוב המוצגים במוזיאון.

ח'אנטרישים, או: מה משותף לארמון בחלסה, לחוות וזיה ולח'אן של ג'דה? רן אהרנסון

ומה בנוגע לח'אנים "אמיתיים"? אכן, בנוף ארץ-ישראל היו גם ח'אנים של ממש, שהוקמו לצרכי אירוח ופעלו בתחילת התקופה המודרנית בערים או במרחב הכפרי לצדי דרכים ראשיות (החל מח'אן ג'יב יוסוף הוותיק וכלה בח'אנים החדשים דאז של שער הגיא ומוצא). אם כך, מדוע נקראו גם בתי החווה ("ח'אנטרישים") בשם ח'אנים? היו לכך סיבות טובות.

מוזיאון ח'אן בחדרה

מצד אחד היה זה בגלל דמיונם החיצוני למבני האירוח ה"אמיתיים", שנבנו לרוב כמכלול מרשים של מבנים סביב חצר מוקפת חומה. מצד שני הם כונו כך במובן הרחב של המילה ח'אן, שפירושה בתורכית מתחם בנוי גדול. למושג ח'אן הייתה, אפוא, משמעות יישובית כפולה לא רק במובן הצר של מבנה לשירותי דרך (כפי שמקובל בטעות), אלא גם כבית חווה.

ד"ר רן אהרנסון הוא מרצה בכיר במחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, והיה כעשר שנים חבר הוועד המנהל של המועצה לשימור.

בנוף הגליל והצפון, כמו בחלקים אחרים של ארץ-ישראל, קיימים עד היום ביטויים רבים של תופעה גאוגרפית-היסטורית מעניינת וחשובה, שמעטים מדי מודעים לה. המדובר באתרים מסוגים שונים של ח'אנים-שאנים-ח'אנים, המכונים בקיצור בפי יודעי דבר בשם "ח'אנטרישים". זה החוט הקושר את הארמון בחלסה (היום קרית שמונה), חוות וזיה (בעבר חלק מאדמות

ראש פינה) והח'אן של ג'דה (רמת ישי של ימינו), שלהם הוקדשו – בנפרד ובלי ציון התופעה המקשרת – שלוש מהרשימות בגליון 17 של "הגלילה". כל אחד מאתרים אלה ומעשרות רבות של אתרים כאלה ברחבי הארץ נקרא "ח'אן", אף שלא שימש לשירותי דרך. כאלה היו גם הח'אנים הידועים של סג'רה, של כנרת ושל חדרה, וגם אתרים ידועים פחות כגון הח'אן של שאטה (כן, זה שאתרו משמש בימינו כבית-סוהר) או הח'אנים של שוני, מרח' (גבעת עדה), בורג' (בנימינה) ואחרים המרוכזים בבקעת הנדיב. כולם היו למעשה בתי חווה (או בתי אחוזה) שהוקמו על ידי בעל המקום בלב שטח קרקעות רחב ידיים, במהלך חמישים השנים האחרונות לשלטון העות'מאני בארץ. בכל בית חווה היו מבני משק כגון אורות, מתבנים ומחסנים, ולרוב גם דירה למשפחת ה"סוכן" שפיקח על האחוזה שאדמותיה עובדו בידי אריסים. כן הייתה בהם דירה לבעלים, שהיה בדרך כלל אפנדי עירוני ושהה באחוזתו רק פרקי זמן מוגבלים.

לאור זה, על רקע תהליכים פוליטיים-משפטיים וכלכליים-חברתיים שאין מקום לפרטם כאן, יש להבין מחדש את משמעותם הרחבה של האתרים הנדונים, כחלק מתופעה יישובית שעיצבה מחדש את נוף הארץ בראשית העת החדשה. בנוסף אציין ברמז כי על אדמותיהן של אחוזות אלה הוקמו רבים מהיישובים היהודיים הראשונים, שהשתמשו עם עלייתם על הקרקע בח'אנים הללו כאתרי אחיזה (על כך פרסמתי לפני שנים מאמר ב"הצינונות", יחד עם עמיתי רות קרק ויוסי בן-ארצי). לתופעה מקיפה זאת יש כמובן השלכות ישירות על שימור מבנים ואתרי התיישבות בארץ-ישראל.

התרבותי שממנו באו ואליו התגעגעו שליחי האימפריה הבריטית, ויכול סממני תרבות כמו ריהוט, תמונות, שטיחים, כלים ובגדים, וכמובן פאב עם ניחוח של מבשלת בירה, בית תה ומטבח אנגלי מסורתי.

כוח המשיכה של אתר כזה צפוי לנבוע מעוצמת הניגוד שבין הקטבים המרוחקים גיאוגרפית והיסטורית: תרבות בריטית אנינה ואצילת גינונים הנמצאת במשימה כוחנית באזור מנוכר ולוהט, במקום שבו חוברים יבשות ותרבויות, מאבק בין עמים ודתות, נהר מקודש, ענני ארבה ועופות נודדים וחלוציות טכנולוגית והתיישבותית לצד מסורות עתיקות. את כל אלה אמורים פרוגרמטור, אוצר ומעצב מוכשרים לשלב עם סטנדרטים גבוהים של אירוח, ולהעניק לאורחי המלון חוויה מפתיעה שתזכר כאירוע רגשי לא שגרת, כמעט נדיר.

הפרוגרמה מציעה כשלושים יחידות אכסון לצד הפונקציות הציבוריות הנדרשות, היקף שעשוי למשוך כ-15,000 לינות בשנה ועוד מספר דומה של מבקרי יום, ולתרום לכלכלת האזור כחמישה מליון שקלים בשנה. הוא יעשיר את ההיצע התיירותי של עמק המעינות וסובב כנרת, וייתן השראה היסטורית ותרבותית לתיירים בני כל הדתות ולתיירות פנים.

אילן בן יוסף הוא מתכנן תיירות רעיוני וכלכלי עצמאי.

ומימדיו, אולם מימוש הפוטנציאל הזה מחייב ויתור של צה"ל עליו ויש לפעול בדרכי הסברה ושכנוע לקידום הנושא. בכל מקרה יש לשאול האם יש הצדקה כלכלית לפינוי, ומה הערך המוסף ששימורו עשוי להביא.

לקראת שימור אפשרי של המבנה ערך האדריכל אמיר שהם תיעוד היסטורי וסקירה של מצבו הנוכחי (ראו בכתבה הבאה). בנוסף לכך הוכנה - בחסות חממת התיירות עמקים - פרוגרמה רעיונית וכלכלית להסתבתו לתיירות. בשל מיקומו על הציר של כביש 90 וקרבתו למכלול תיירותי פעיל ומתפתח, הוצע להסב אותו למלון בוטיק. רק מלון - לא מוזיאון או סדנאות אומנים, לא ספא, לא מרכז מבקרים וכנסים, לא כוורת חנויות, לא בסיס יציאה לטיולי אופניים, לא מרכז צפרות של השבר הסורי-אפריקני, לא מרכז רוחני או אתר של מורשת קרב, לא מרכז מזללות ולא יקב, מחלבה או תבליניה.

מלון בוטיק הוא בית הארחה לא גדול (כמה עשרות יחידות אכסון מסוגים שונים), שבעיצובו (חללים, חומרים, גוונים, אבזור וסיפור) יש קסם מיוחד או ביטוי לערכים ייחודיים שמעבר לפונקציונליות של המקום. הקסם המיוחד הוא ההופך את חווית האירוח למהנה וזכורה במיוחד. ההצעה היא שהמלון המתוכנן ישחזר את הפן האזרחי של המקום בתקופת המנדט, ולא את הפן המשטרתי-ביטחוני. הוא ישקף את הרקע

המכלול התיירותי של אתר גשר הישנה, בסמוך לאחת הנקודות האסטרטגיות החשובות בארץ ישראל - המעבר היבשתי בין אפריקה לאסיה - גובש בעבודת שחזור ושימור מקיפה. הוא כולל את הח'אן הממלוכי-עות'מאני שחלש על המעבר בגשר הרומי; את בית המכס התורכי שהוקם על חורבותיו; את תחנת רכבת העמק ואת גשר הרכבת שהוביל אל מפעל החשמל בנהריים, צמח, אל-חמה ודמשק; את גשר הכביש; את הקרנטינה לבריאות צאן ובקר במעבר הגבול ואת שרידי ההיאחזות החלוצית של קיבוץ גשר.

לצד האתר נמצא מבנה נוסף - משטרת הטגארט הבריטית, שהוקמה בתקופת המנדט ותפקדה כבסיס שלם, כולל אורוות סוסים, מוסך, מחסני נשק ותחמושת, משרדים ומגורי שוטרים וקצינים, שירותים שונים ועוד: מעין גרסה מודרנית דו-קומתית של הח'אן האסיאתי החד-קומתי הקלאסי. לאחר שהבריטים פינו את המבנה הוא נתפס על ידי מגיני גשר, שבאומץ עילאי, תושייה ותחבולות הצליחו למנוע את פלישת כוחות הכיבוש העיראקיים שתקפו ממזרח.

למרות ערכה ההיסטורי ונוכחותה המרשימה, נשארה משטרת גשר מחוץ למכלול התיירותי של האתר, והיא משמשת כיום את צה"ל. כמתקן אימונים חשובות רק שמישותה זמינותה, ובין אימון לאימון היא עומדת פרוצה. למבנה יש פוטנציאל תיירותי רב בשל מיקומו, עברו, צורתו

סקר ראשוני לקראת פיתוח אתר משטרת גשר אמיר שהם

במקור, כדי לשמור על אופיו המיוחד. כיום נמצא הבניין הנושן במצב קשה, הנובע מהיותו מתקן אימונים צה"לי שאין בו כל תחזוקה. דווקא אטימתם, לאחרונה, של פתחי הירי הנמוכים שפרצו בקירות מגיניו ב-1948, פגעה בחלק חשוב מסיפורו של המבנה וגרמה לו נזק חזותי וטכני.

בשנת 2002 התבקשתי להכין סקר מקיף של משטרת גשר ולהעריך את ההיקף והעלויות של עבודות ההצלה הנדרשות לשיקומה. הכנתי הערכה הכוללת ניקוי ראשוני של המבנה, ייצוב רכיבי הקונסטרוקציה וחלקים רופפים, איטום חלקי של הגגות וחסית פתחים. עבודות ההצלה מוצעות הן שלב ראשון לקראת סדרת עבודות מקיפות יותר בעתיד. אני מקווה שבקרוב אפשר יהיה להתגבר על המכשולים השונים ולגשת לפיתוח ושיקום המשטרה, שהיא אחת משרשרת בניינים בעלי ייחוד אדריכלי והיסטורי המספרים על תקופה מכרעת בתולדות הארץ

אדריכל אמיר שהם עוסק בתכנון ושימור. הוא יועץ הוועדה המחוזית בירושלים לנושאי שימור ומרצה בכיר ב"בצלאל".

משטרת גשר נצבת בסביבה שהייתה מאות שנים תחנת גבול. היא שולטת בגאון על נופי הירדן, ליד אתר "גשר הישנה", נהריים ושמורת נחל תבור. ליד המשטרה הושלם ב-1993 מאגר מים, וכל אשכול המשאבים הזה הוא חלק מתוכנית פיתוח מקיפה לתיירות ונופש שהוכנה על ידי הקק"ל, החמ"ת וקיבוץ גשר, ומיושמת בהדרגה.

תפיסת הפיתוח של האתר צריכה לקחת בחשבון את חידוש התנועה בין ישראל לעבר הירדן וסוריה בעיתות שלום, והיא רואה במשטרת גשר ובגשרים, בח'אן, ב"גשר הישנה" ובהריים מוקד מרכזי לשירותי מעבר ולמשיכת מטיילים מצירי העמקים ובקעת בית שאן לאגן הכנרת והגליל העליון.

מבנה המשטרה נבנה מחומרים פשוטים: קירות בטון ובלוקים, תקרות בטון, צלעות לבנים אדומות וטיח צמנט עמיד. בכל פרטי הבנייה ניכרים יופי ופשטות של התכנון והביצוע, וההשוואה בין האיכות והדיוק של הבנייה הבריטית לחלקים שנבנו או שופצו בתקופת המדינה היא בהחלט לטובת הראשונה. יש להקפיד ששיקום המבנה בעתיד יתבצע באותו סגנון ובאותה איכות שבהם נבנה

בית הכנסת הגדול של טבעון מוקדש לזכר קדושי השואה. כמקובל בקהילות ישראל הוא ניצב בראש גבעה גבוהה, לבל יהיה בעיר בית שקומתו גבוהה משלו. הרחוב שבו הוא עומד נקרא רחוב זבולון, על שם השבט שקריית טבעון מצויה בגבול נחלתו.

ראשוני המתיישבים בטבעון היו חיילים משוחררים ששירתו בבריגדה היהודית, ועמם עוזבי נקודות אחרות. בקריית עמל השכנה נבנה צריף בית כנסת מיד עם העלייה לקרקע, ומאחר שהמתיישבים סברו בטעות כי הם עומדים על חורבות היישוב הקדום בית שערים, קראו לבית הכנסת שהקימו על שמו. מתיישבי טבעון ביקשו ללכת בעקבותיהם ולשמור על מסורת ישראל, למרות שלא כולם הקפידו על שמירת מצוות. הם בנו להם צריף ששימש כבית כנסת, קראו לו "בית הכנסת הגדול" ומצאו בו בית חם להתוועדויות ולתפילות השבת ומועדי ישראל.

צריף בית הכנסת שימש את תושבי טבעון כעשרים שנה, עד שאירע הדבר: בערב יום הכיפורים תשל"ד הקיצו משנתם בני משפחת קרטון, שביתם עמד בסמוך לבית הכנסת, לשמע קולות נפץ. אבי המשפחה, אהרן ז"ל, ירד ממיטתו

וראה שבית הכנסת עולה באש. בזיכרונו עלו מיד מראות עיירתו מתקופת השואה. הוא רץ עם שני בניו למקום ותוך גילוי תושייה רבה הצליחו להוציא מארון הקודש את ספרי התורה, שחלקם היו כבר אודים מוצלים משריפת יהדות הגולה. בני המשפחה אספו לביתם את הספרים ושקדו מיד על הכשרת מקום תפילה חליפי במרתף בניין בית הכנסת החדש, שהיה אז בראשית הקמתו. תפילת יום הכיפורים של אותה שנה התייחדה בהתרגשות רבה ובהודיה לקדוש ברוך הוא על הצלת הספרים.

רבים מאמינים כי לבית הכנסת עמדה זכותם של הראשונים, ניצולי השואה: כמה שנים לאחר מכן קם במקום בית כנסת מהודר, הקרוי באופן סמלי על שם קדושי השואה ומשמש את תושבי טבעון עד היום.

רשימה זו מוקדשת לזכרו ולעילוי נשמתו של ר' בן ציון יתומי ז"ל, ממיסדי קריית טבעון, שנאסף אל אבותיו בקיץ האחרון. תוך כדי שירותו בצבא הקבע היה חזן ושליח ציבור בבית הכנסת הגדול בטבעון, ותרם מזמנו לניהול הבית עד יומו האחרון.

עלי כהן מטבעון הוא מזכיר ועדת גליל תחתון ועמקים של המועצה לשימור וחבר מערכת "הגלילה".

בית אהרונוביץ בבית יוסף בצלאל רינות

ב"הגלילה" מספר 17 התפרסמה כתבתו של דוד לבקוביץ על מושב בית יוסף, שעוטרה בתצלום של בית אהרונוביץ. אני מבקש להתייחס כאן לבניין מיוחד זה ולגורלו.

שנת 1937 הייתה שנת שיא בתולדות ההתיישבות בארץ כולה ובקעת בית שאן במיוחד. החל משנה זו ובמשך כשנתיים וחצי עלו על קרקעות העמק אחד-עשר ישובים, שקבעו במידה רבה את פני ההתיישבות בעמק שלנו ואת

מקומו על מפת המדינה. מושב בית יוסף, על שם יוסף אהרונוביץ, מנהיג "הפועל הצעיר", היה אחת הנקודות הראשונות של גל ההתיישבות הזו. במשך שנתיים קשות הוא ניצב בודד בשטח, עד שעלו על הקרקע גשר מצפוני וחמדיה מדרום לו.

התפיסה הביטחונית-ישובית של אותם ימים ראתה בכל ישוב ספר משלט, ולכן נבנו בכל נקודה בתי ביטחון, מגדלי שמירה, פילבוקסים ועמדות נייחות. כל אלה נראים היום כמבנים מוזרים ולא מובנים, אבל יש לזכור כי אז הם היו מקלט הכרחי למגינים. גם בבית יוסף נבנה בית ביטחון מרשים - מבנה בטון

דו-קומתי שלצידו מגדל עם עמדת תצפית ואבטחה, שעליו אפשר להציב זרקור לתאורה ולאיתות. יותר מכל הכריז המבנה האיתן: "אנחנו לא נוזז מכאן. באנו כדי להישאר".

בית הביטחון, שנקרא אף הוא על שם אהרונוביץ, נבנה במסורת האדריכלות הפשוטה והפונקציונלית של אותם ימים, עם מרפסות פתוחות כלפי מזרח וחלונות קטנים בצד המערבי. ייחודו בגודלו ובגובהו, שהבליטו אותו ביחס

לסביבתו ועוררו במתבוננים בו יראת כבוד.

כפי שסופר בכתבתו של דוד לבקוביץ, מצאה מלחמת הקוממיות את בית יוסף ואת שאר ישובי הגבול המזרחי מול פלישה מסיבית של הלגיון הערבי. מקומו של המושב בקרבות אינו נופל במאום מזה של ישובים מפורסמים יותר כטירת צבי, גשר, צמח, הדגניות ועין גב, ואני מסכים עם לבקוביץ כי הוא אינו זוכה למקום הראוי לו בסיפור המלחמה ההיא.

אחרי המלחמה יושבו במושב הנושן עולים, שניסו להתפרנס מחקלאות באזור החם. בית אהרונוביץ שימש באותן שנים למטרות מגוונות: במשך כמה שנים פעל בו בית הספר המקומי, ובחלק מהמפלס התחתון ישבה תקופה מסוימת הצרכניה. אחד האולמות התחתונים שימש לעתים כבית הקולנוע המקומי, אך באופן כללי לא נמצא למבנה שימוש הולם. מבחינת גודלו ומיקומו התאים להיות המרכז החברתי והתרבותי של שני המושבים, אולם במהלך השנים נבנו למטרות אלה מבנים אחרים, והוא נותר ריק ומתפורר.

צילום: בצלאל רינות

היום הולך המבנה ומתדרדר ולדעתי צריך לפעול עכשיו, לקראת חגיגות השישים למדינה, כדי להשיב לו את כבודו. ניתן לשפצו לשימוש תיירותי, ובד בבד לספר את סיפורו המיוחד. כך הוא יהפוך למקור פרנסה ולא פחות מכך - למקור לגאווה לתושבי המקום ולכל אנשי העמק.

האדריכל בצלאל רינות מנהל את משרד האדריכלים "בראשית" בעין הנצי"ב וחבר מערכת "הגלילה".

מארון הספרים שלי יוני גדעוני

להתאהב בארץ ישראל - טיולים בעקבות אהבות גדולות בארץ ישראל, עפר רגב, הוצאת כנרת, 2005.

ספר זה הוא שילוב מוצלח של מסלולי טיול, היסטוריה, סיפורים והרבה אהבה לארץ ישראל. יש בו פרקים על אתרים בירושלים, בתל אביב, במושבות ובמושבים, ועל בתים מיוחדים ומעניינים באזור הגלבוע, הכנרת, הגליל העליון והגולן. בראשית כל פרק מופיעה מפה עם ציון אתרי הביקור, ובסוף הספר יש אינדקס מפורט המקל על המתעניינים למצוא את האתר המבוקש. הספר כולל עשרות תמונות צבעוניות וצורתו כמעט אלבומית. הוא כתוב בצורה ברורה ומעניינת, ומגולל בקיצור סיפורים ידועים יותר וידועים פחות הקשורים לאתרים מרכזיים בארץ. אפשר למצוא בו הרבה רעיונות לימי טיול, אך הוא מרתק גם כחומר קריאה בפני עצמו.

ב-24-25 ביוני התקיים במכללה האקדמית תל-חי הכנס התשיעי של מחקרי הגליל. הכנס הקיף תחומים רבים, בהם כאלה העוסקים או משקים לתולדות האזור ולהיסטוריה הבנויה שלו.

פרופ' ישראל ברטל דיבר על **רומנטיקה ולאומיות בארגון "השומר"**, וציין כי הוא לא הוקם רק לשם קידום תנאי העבודה והשכר של השומרים, אלא שלחבריו היה חזון פוליטי ותרבותי מרחיק לכת ששורשיו בתנועות הלאומיות שקמו במזרח אירופה: השאיפה להפוך את היהודים מאומה של מתנחלים עירוניים ומייסדי ערים – מה שאפיין אותם בין המאות הארבע-עשרה והתשע-עשרה – לאומה של מתנחלים צבאיים-חקלאיים המייסדים כפרים במולדתם ההיסטורית.

ד"ר קובי כהן-הטב סיפר על **המאבק על זכויות הדיג וכיבוש הכנרת בתקופת המנדט הבריטי**. לאחר כמה ניסיונות קודמים, עלו בשנות העשרים קבוצות וחברות מבני העליות השלישית והרביעית להיאחז בחופי הכנרת, אך למרות סיועה של ההנהלה הציונית הן לא עמדו בקשיים. לעומתן הצליחו עין גב, מעגן וגינוסר, שקמו בין השנים 1937-1942 ונעזרו במחלקה הימית של הסוכנות, לפתח את ענף הדיג בכנרת. כהן-הטב דן בשאלה האם המאבק על זכויות הדיג בתקופת המנדט היה ביטוי למאבק הלאומי שהתחולל בארץ, או שהיה כלכלי ביסודו.

ד"ר מוסטפא עבאסי דיבר על **פרשת הריסת עיר הקודש טבריה בתש"ח**, ותיאר איך נהרסה העיר העתיקה של טבריה על ידי העירייה וצה"ל, למרות מחאותיהם של תושבי העיר היהודים שהשאירו בה את כל רכושם כשפנו ממנה.

פרופ' יובל דרור, בהרצאתו **מראש-פינה תצא תוכנית הליבה**, סקר את עיצובן של "תוכניות ליבה" של הזרמים הציוניים בארץ החל מ-1903 ועד הקמת המדינה, כניסיון של היישוב העברי להגדיר את המכנים המשותפים לו. ב-1903

התכנסה ביזרון יעקב אספת הייסוד של הסתדרות המורים העבריים בארץ, ושמחה וילקומיץ הציג בה את תוכנית הלימודים של בית הספר שניהל בראש-פינה. תוכנית זו שימשה עד לשנת 1911 הבסיס הלימודי של רוב בתי הספר הכפריים במושבות (בעיקר בגליל). היא הייתה מקורית וחדשנית בתכניה והשפיעה על "תוכניות הליבה" שעוצבו בעקבותיה ברוב בתי הספר היסודיים ובחלק מהתוכניות העל-יסודיות.

ד"ר מאירה יעקבא סיפרה על **המציאות בכפר גלעדי בראשית שנות העשרים, כפי שהיא משתקפת בזימונים, כתבי עת ומכתבים של תושבי המקום**. הקבוצות השונות שישבו בכפר גלעדי מאז סוף 1920 חיו כל אחת בנפרד, והיו ביניהן פערים כלכליים וחברתיים קשים. אחת מהן הייתה "קבוצת אחווה" של גדוד העבודה, שחבריה כתבו יומן קבוצתי משותף. בנוסף אליו כתב גם אחד החברים יומן אישי, והקריאה בשני היומנים שופכת אור על חיי הקבוצה ועל אירועים מתולדות היישוב.

ד"ר נתן שחר דיבר על **שירי הגליל בזמר העברי וציין כי "הגליל"**, כחבל הצפוני של הארץ, החל לתפוס מקום בזמר העברי רק מראשית העשור השני של המאה העשרים. הקמת ארגון "השומר" וסיפורי עלילותיו שנפוצו בעולם הניבו שירי גליל, שהושרו תחילה בחו"ל והגיעו לארץ עם עולי העלייה השלישית. אירועי תל-חי, התיישבות "חומה ומגדל" והעלייה לחניניה הוסיפו כל אחד בתורו לרפרטואר שירי הגליל. שחר ציין כי הקק"ל יזמה כתיבת שירי מולדת, ובתוכם שירי גליל רבים.

על צעדיה הראשונים של האמנות היהודית הישראלית בראשית המאה העשרים סיפרה ד"ר יעל ויילר בהרצאתה **אמנים ישראלים מציירים גליל 1920-1970**. עם תחילת המנדט הבריטי קיבלה האמנות הישראלית שבחומר תנופה חשובה.

אמנים רבים עסקו במושגים "מקום" ו"ארץ", כשהגליל – אזור רחב ידיים שנופיו רוויים היסטוריה – היה אתר מועדף להתבוננות ויצירה. בעבודותיהם ביטאו את הרגשות שעוררו בהם הנופים העתיקים, את זיקתה של החוויה האישית לדת ולמסורת היהודית ואת המתח בין ישן לחדש – נושאים שעמדו במוקד הדיון האומנותי הכללי בארץ באותן שנים.

ד"ר גד קרויזר שאל בהרצאתו **מדוע פרצו מאורעות בצפת בתרפ"ט**. ספר תולדות ההגנה סבור כי ערביי צפת יזמו אותם כדי שלא לפגור אחר האירועים בשאר אזורי הארץ. ד"ר מוסטפא עבאסי, שחקר את הנושא, טוען מנגד כי ההתפרצות הייתה ספונטנית, בשל שמועות על רצח המופתי ומתפללים ערבים בחרם אלשריף. ואולם – על פי היומן של משטרת צפת, שתיאר את ההתרחשויות בעיר בזמן אמת, הוזמו השמועות על רצח המופתי בשלב מוקדם, ולא הן שעמדו ברקע ההתפרצות הערבית בעיר.

על **ההנהגה היהודית בצפת במלחמת העצמאות** דיבר ד"ר שמריהו בן פז, שתיאר את המשבר שבו הייתה שרויה העיר בשל הסכנה הקיומית שארבה ליהודיה. היחסים בין האוכלוסייה היהודית לבין המנהיגות הוותיקה ופיקוד ה"הגנה" בצפת הושפעו מהמצב הייחודי ששרר במקום קודם המלחמה, ומאישיותם של מנהיגי הציבור בעיר.

מושב מיוחד של הכנס יוחד לשימור אתרי התיישבות במרחב הצפון, ובמסגרתו הרצו יעל סיוון-גייסט, מנהלת אזור חיפה והגליל המערבי במועצה לשימור, על **שיקום ושימור שכונת הדר בחיפה**; עמרי שלמון, המשנה למנכ"ל המועצה לשימור, על **תחנות ואתרים במסלול רכבת העמק** ולב מנדלבלט, מהנדס המועצה היוצא, על **אתגרי שימורם של מבנים בארץ**.

בית החוקר ציון דקו

בתקופת המנדט פעל באזור בית שאן חוקר בריטי, שהיה אחראי על היום "חוות עדן", עומדים עדיין שני מבנים ישנים ששימשו את החוקר, אחד לעבודה ומגורים והשני כנראה כאורווה לסוסיו. למרבה הפלא, אין לשימוש זה של המבנים שום תיעוד כתוב, והמידע על כך עבר מפה לאוזן מאז ועד היום. לאחרונה הם הוכרו כמיועדים לשימור, אך אנו מחפשים עדיין אחר פרטי סיפורם. נשמח אם מי מקוראי "הגלילה", המכיר את האתר ותולדותיו, יכתוב לנו ויעשיר את ידיעותינו על המבנים ההיסטוריים.

ציון דקו הוא מנהל המו"פ ב"חוות עדן" בעמק המעיין בבקעת בית שאן.

בתוך מטע התמרים שבתחנת הניסיונות, ששמה

יוצא לאור על-ידי ועדות הגליל העליון והתחתון ואזור העמקים של המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות. כתובת המערכת: המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות, משטרת נהלל, ת.ד. 865, רמת ישי, 30095. טלפון: 04-6415073, פקס: 04-6514540, דוא"ל: merav@adm.telhai.ac.il. עורכת: מירב גרץ רונן. חברי המערכת: ענת יוניוס, עמרי שלמון, שמעון צפירי, נדב קלר, עלי כהן, בצלאל רינות, יוני גדעוני, רבקה אמבון.

נדפס בדפוס בר-און, קריית שמונה. גליון זה יוצא לאור בסיוע המועצה האזורית בקעת בית שאן